

ДО ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ НАЦІЄТВОРЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Установлено факт недостатньої уваги соціальних психологів до проблеми мотивації участі окремих громадян і групових суб'єктів у процесі творення національних цінностей і власне розбудови нації як такої. У проведеному дослідженні всю сукупність мотивів націєтворення пропонується диференціювати за такими критеріями: об'єднання в спільноту з метою захисту власних інтересів і створення умов для кращого спільного життя, самоідентифікація за національною ознакою, виокремлення та утвердження себе (своєї групи) як унікального соціо - біологічного, соціопсихологічного і соціокультурного утворення, а також добровільний вибір жити однією і саме цією спільнотою, сформоване почуття Ми. Зважаємо на потребу розрізнення, з одного боку, усвідомлюваної, цілеспрямованої роботи з будівництва нації, організованої елітою та іншими ініціативними членами спільноти, а з другого – процес становлення нації, груповим суб'єктом якого виступає спільнота в цілому і який відбувається спонтанно, стихійно, певною мірою поза можливостями його чіткого усвідомлення учасниками. Відповідно виокремлюється суб'єктний та об'єктний, організований і спонтанний формати мотивації націєтворення. Ідеться про залежність цієї мотивації від ставлення суб'єктів до нації як до мети, як до засобу і як до мети і засобу одночасно, а також від належності учасників процесу націєтворення до різних соціальних верств, вікових, гендерних, професійних груп тощо. Розглянуто питання щодо необхідності і можливості формування в громадян, зокрема у молодих поколінь, мотивації участі у процесі націєтворення. Обґрунтовано положення про те, що соціально-

психологічну основу організації процесу формування в громадян мотивації націєтворення формує механізм переконування, а основними критеріями її сформованості визначено суб'єктну готовність індивіда і групи до творчої участі у процесі національного будівництва, готовність до вчинку самопожертви заради існування і розвитку своєї нації.

Ключові слова: мотивація націєтворення, різновиди та особливості мотивації націєтворення, соціально-психологічні умови та механізми формування у громадян мотивації націєтворення, основні критерії сформованості у громадян мотивації націєтворення.

К проблеме мотивации национального строительства: социально-психологический аспект

Установлен факт недостаточного внимания социальных психологов к проблеме мотивации участия отдельных граждан и групповых субъектов в процессе создания национальных ценностей и собственно развития нации как таковой. В проведенном исследовании всю совокупность мотивов национального строительства предлагается дифференцировать по таким критериям: объединение в сообщество с целью защиты собственных интересов и создания условий для лучшей совместной жизни, самоидентификация по национальному признаку, выделение и утверждение себя (своей группы) как уникального социобиологического, социопсихологического и социо-культурного образования, а также добровольный выбор жить одним и именно этим сообществом, сформированное чувство Мы. Обращается внимание на необходимости различения, с одной стороны, осознаваемой, целенаправленной работы по строительству нации, организованной элитой и другими инициативными членами сообщества, а с другой – процесс становления нации, групповым субъектом которого выступает сообщество в целом и который происходит спонтанно, стихийно, в

определенной степени вне возможности четкого его осознания участниками. Соответственно выделяется субъектный и объектный, организованный и спонтанный форматы мотивации национального строительства. Также речь идет о зависимости этой мотивации от отношения субъектов к нации как к цели, как к средству и как к цели и средству одновременно, а также от того, к каким социальным слоям, возрастным, гендерным, профессиональным группам относятся участники процесса национального строительства. Рассмотрены вопросы о необходимости и возможности формирования у граждан, в частности у молодых поколений, мотивации участия в национальном строительстве. Обосновано положение о том, что социально-психологическую основу организации процесса формирования у граждан мотивации национального строительства представляет механизм убеждения. а основными критериями ее сформированности определено субъектную готовность индивида и группы к творческому участию в процессе национального строительства, готовность к поступку самопожертвования ради существования и развития своей нации.

Ключевые слова: мотивация национального строительства, разновидности и особенности мотивации построения нации, социально-психологические условия и механизмы формирования у граждан мотивации национального строительства, основные критерии сформированности у граждан мотивации национального строительства.

To the Problem of Nation Building Motivation: Socio-Psychological Aspect.

It is established the fact of insufficient attention of Social psychologists to the problem of participation motivation of group subjects and particular citizens in national values creation and actual development of a nation it self. The whole set of nation-building motives is proposed to be differentiated

according to the following criteria:(a) society consolidation on order to protect community interests and create conditions for a better common life, (b) self identification by national attribute, (c) emphasizing and affirmation of oneself (the group) as a unique socio-psychological and socio-cultural formation, (d) unforced choice to live as this one community, formed "We" feeling. It is outlined the need of differentiation, on the one hand of conscious, targeted work to build the nation by means of elites and active society members, and on the other hand, of nation-building which is lead by a whole community group subject which is spontaneous and on some level unable to be clearly recognized by its members. Thus, there are outlined the subjective and objective, organized and spontaneous formats of nation-building motivation. This motivation is also discussed as dependent on the subjects attitude towards nation as an aim, a way, and both an aim and a way at the same time. The nation-building motivation is also seen as related to the membership of its participation to different groups by social categories, age, gender, profession, etc. The questions concerning the necessity and possibility of motivation formation to build the nation by citizens themselves, particularly by young generations. It is justified that the socio-psychological basis of motivation forming to build the nation is the persuasion mechanism. The main criteria of this motivation preparedness are determined as subjective readiness of an individual and a group to creatively participate in the nation-building process and readiness to the deed of self-sacrifice for the sake of nation existence and development.

Key words: nation-building motivation, varieties and peculiarities of nation-building motivation, socio-psychological conditions and mechanism of citizens motivation forming to build the nation, main criteria of preparedness of citizens motivation to build the nation.

Дехто вважає, що процес становлення націй як великих (і не дуже) соціальних груп відбувається об'єктивно, незалежно від свідомості і волі окремої людини і навіть груп людей, малопомітно чи навіть зовсім непомітно для його випадкових і навіть невідповідних учасників, і так само приховано може здійснювати саморух у протилежному напрямку чи заперти в своєму русі на певний час.

Так, на думку сучасного російського дослідника О. Міллера, існує позиція, що нація в Росії вже є, але ми цього не розуміємо, і основна проблема полягає в тому, щоб люди в це повірили [1]. У даному випадку, на наш погляд, маємо приклад об'єктивної мотивації окремого пересічного громадянина і спільноти щодо їхньої участі в процесі націєтворення.

Протилежна точка зору може виявляти себе в претензії окремої людини, еліти чи спільноти на роль єдино можливого, необхідного і достатнього суб'єкта процесу націєтворення. Як можна здогадатися, ідеться про позицію, сформульовану конструктивістами, згідно з якою, нація є штучним утворенням, продуктом уяви, результатом домовленостей, угод тощо [2]. Так, продовжує О. Міллер, цілий клубок суперечностей існує і з питання, яка нація в Росії є або яка потрібна, враховуючи, що хтось говорить про російську націю, а хтось про руську. При цьому немає консенсусу в тому, що ці поняття означають [1]. У даному випадку реально визнати суб'єктивний характер мотивації учасників процесу націєтворення, але якщо при цьому не ототожнювати суб'єктивне і об'єктивне.

Отже, найглобальніша і найскладніша **проблема** полягає в тому, щоб у науковому дослідженні і в практиці націєтворення зуміти узгодити дію психологічних і соціологічних законів людського співбуття, спираючись, зокрема, на теоретично-методологічний ресурс і досвід практичної роботи соціальної психології. А щоб вести

розмову власне про мотивацію націєтворення, слід подолати, наскільки це можливо, недоречності і суперечності в розумінні природи того, що збираємося творити чи відтворювати.

Отже, **мета** проведеного теоретично-пошукового дослідження, результати якого представлені в статті, полягала в тому, щоб під час розробки соціально-психологічної концепції процесу націєтворення розкрити особливості становлення та функціонування його мотиваційного складника.

Аналіз результатів досліджень, присвячених розв'язанню означених проблем. Розпочнемо з того, що проведений нами аналіз наукових джерел не виявив спеціальних соціально-психологічних досліджень мотивації суб'єктів націєтворчого процесу. Проте в працях окремих вітчизняних і зарубіжних науковців можна виявити спроби відповіді на питання про те, навіщо, в принципі, відбувається процес перетворення народу в націю та її подальша розбудова.

Якщо узагальнити ці спроби, то необхідність існування, а отже – творення націй індивідуальними і груповими суб'єктами, пояснюється потребами і відповідними мотивами самозбереження, самоідентифікації, вирізнення, виокремлення та утвердження себе як особливого, унікального феномену за етнічною, політичною, економічною, культурно-історичною та іншими ознаками. При цьому звертається увага на те, що саме етнічний елемент найвиразніше визначає відмінність певної нації від усіх інших, тому може суттєво впливати на формування мотивації націєтворення. Так, Е. Сміт робить припущення, що серед усіх колективних ідентичностей, національна ідентичність є найсуттєвішою і найвагомішою. Крім того, він вважає, що в сучасній нації слід зберігати етнічні елементи і навіть їх культивувати, "якщо нація не хоче стати непомітною" [3, с. 78].

Зрозуміло, що тут не йдеться лише про бажання нації виділитися, показати себе чи випередити інших, а насамперед про мотив і відповідну здатність бути самою собою, виявити в собі унікальність і намагатися її відстоювати і розвивати. При цьому слід розуміти значення побудови націй для розвитку світової культури (Д.С. Лихачев) і добровільно брати за це на себе відповідальність.

Мотивом до націєтворення, на думку сучасних дослідників, може виступити можливість використання поняття нації як "рамки" політичного процесу, політичного дискурсу, а символіки нації як конструктивного елементу. І якщо нація розуміється як об'єднання людей, то вона зв'язується з політичним представництвом і правом всіх брати участь у політичному процесі. Звідси – захист прав різних меншин, в тому числі і партії, яка прогала на виборах, тому що ця боротьба сприймається як боротьба всередині поняття «наші».. " [1].

Певним соціально-психологічним стимулом до націєтворення може також ставати порівняння умов і рівня свого життя з тим, як живуть інші, розвиненіші в різних відношеннях нації. Щоправда, при цьому може мати місце прояв елементарних заздрощів чи змагальних мотивів типу: "Наздоженемо і переженемо Америку!", – що навряд чи сприяє творенню нації чи її відродженню як унікального проекту і порівняно самостійної цінності.

Цікавим у соціально-психологічному відношенні є висновок І.С. Кона про те, що представники різних соціальних класів можуть по-різному ставитись до національного як цінності, а отже, свідомо чи підсвідомо керуватися різними мотивами щодо участі в процесі націєтворення. Так, національна буржуазія зацікавлена в тому, щоб мати економічні привілеї, селян більше влаштовує консервативна національна політика, інтелігенція може виявляти інтернаціональну орієнтацію, як наприклад у науці. Влада змушена лавирувати в

національному питанні. Військові – згідно з обов'язком захищати національні інтереси тощо [4].

З огляду на такий підхід у дослідженні особливостей мотивації націєтворення в різних категорій населення, питання її формування та розвитку виглядають ще складнішими, але й важливішими.

На пряме запитання "Навіщо нам ця нація?" сучасний український політолог О. Кривдик наводить такі аргументи: "Спільноти здебільшого об'єднуються в нації для захисту власних інтересів. Класичний привід для об'єднання – зовнішня загроза. Люди об'єднуються в націю і для внутрішніх завдань – у першу чергу, для створення держави, для модерування суперечливих інтересів усередині цієї спільноти (наприклад, класових конфліктів), для ефективного розподілу ресурсів" [5]. Однак залишаються відкритими питання про те, як саме відбувається таке "об'єднання", чим чи ким скеровується цей процес, який соціально-психологічний механізм повинен бути покладений у його основу, і чи є сенс досліджувати проблему націєтворення взагалі.

Дещо ускладнюють, а в чомусь знецінюють дослідження процесу і, зокрема, мотивації націєтворення існуючі нині суперечності, протилежні думки щодо статусу України як нації. Так, хтось переконаний, що українська нація існує споконвічно, а хтось вважає, що й дотепер відбувається процес її становлення, творення і завершиться він невідомо коли. А це означає необхідність розробки науково обґрунтованих критеріїв, на основі яких можна стверджувати факт існування нації, визначити ті проблеми, які потрібно розв'язати, щоб наблизити цю історичну подію.

Тому прикро зіштовхнутися з фактами невинувато вільного поведіння політиків з розв'язанням надскладної, зокрема із соціально-психологічного боку, проблеми перетворення народу в націю (як приклад промова Президента України В. Ющенка 9 травня 2006 року з

нагоди Дня Перемоги, яку він починає зі звернення: "Шановна українська націє!").

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід думати, що нині ми навряд чи отримаємо одностайну і вичерпну відповідь на питання про те, чи нам відроджувати, чи народжувати нову українську націю, уже хоча б через існування різних і навіть протилежних поглядів на природу нації.

Непросто також віднайти такий формат націєтворення, який би відповідав очікуванням і мотивам титульної за етнічними ознаками частини народу і потребам його меншин. «Попри наявні позитивні зрушення в цій сфері, – зазначає В. Венгерська, – у вітчизняній історичній науці, зберігаються й традиційні проблеми. Як неодноразово наголошували у своїх публікаціях, публічних лекціях Г. Касьянов, Н. Яковенко та інші дослідники, етноцентричність виступає однією із головних рис українського національного канону. Саме «своя» нація тривалий час залишалася головним об'єктом досліджень. Інші, як правило, якщо не ігнорувалися цілком, представлялись мінімально, в якості історичного тла. Ще одним варіантом презентації «іншого» є його подання в якості уособлення великого зла, яке гнобить, тримає та не пускає [6].

Не можна не зважати на існування різного ставлення громадян (позитивного, негативного, нейтрально-байдужого) до самої ідеї націєтворення чи до способів і форм її реалізації, не враховувати, скажімо, мотивацію тих, хто не вважає доцільним у добу глобалізації ініціювати перетворення народу в націю і пропонує зосередити головну увагу на розбудові громадянського суспільства тощо.

Наступний проблемний момент пов'язаний власне зі змістом мотивації націєтворення. Так, уявімо собі, що під час опитування респонденти висловили свою згоду з необхідністю відродження вже колись існуючого чи

побудови нового національного конструкту. Але при цьому залишається за дужками, чому саме вони вважають це потрібним тут і тепер для свого народу і для себе особисто. Адже потреба в консолідації, ідентифікації, мобілізації за національною ознакою, потреба національного відродження, розвитку, а також відповідна мотивація можуть бути внутрішньо притаманними людині і виявляти себе вільно, стабільно, незалежно від обставин, а можуть виникати переважно в ситуації небезпеки (геноцид, незаконна анексія території, утиски в питанні мови тощо), неможливості для соціальної групи та її членів вільно задовольняти свої базові потреби тощо.

Коли ж ситуація поліпшується, то мотиви націєтворення, реальної участі в цьому процесі можуть зміщуватися на другий і навіть третій плани. Тобто соціально-психологічними чинниками націєтворення в даному випадку виступають негативні емоції і почуття (страху, образи, гніву, ненависті тощо), що їх переживає народ у його переважній більшості. Тут нація постає радше як засіб, необхідний для розв'язання життєвих колізій певної спільноти, що набули небезпечного загострення, а її розбудова в даному випадку носить переважно вимушений, ситуативний характер.

Ще один аспект аналізу мотивації націєтворення представлений крайніми позиціями, які займають їх носії. Ідеться про мотиви, притаманні представникам радикального націоналізму та радикального космополітизму. Якщо перші прагнуть утвердитися в ролі вищої нації і підпорядковувати собі нації нижчого порядку, то другі готові відмовитися від національних відмінностей, притаманних народам, що заселяють Землю.

Аналіз проблем, що супроводжують процес націєтворення, можна продовжувати й далі, зокрема, звернути увагу на різне ставлення громадян до нації як до мети, як до засобу і як до мети і засобу одночасно. Тому зупинимось на одній з найактуальніших, а саме: на

проблемі становлення відповідної мотивації в його індивідуальних і групових суб'єктів. Суть її полягає в тому, що ні умовити, ні примусити людей відроджувати стару чи вибудовувати нову націю, ідентифікуватися за національною ознакою психологічно неможливо. Годі згадати порочну практику підкупу політичними суб'єктами громадян, зокрема молоді і пенсіонерів, для участі у своїх націєтворчих заходах. Не дивно, що від таких матеріально заохочених учасників важко отримати відповідь на духовне питання про їх мотивацію націєтворення. Проте навіть патріотично налаштовані представники політичної еліти (зважаючи на їхні виступи у пресі та на різні тематичні теле- та радіошоу) далеко не завжди можуть відверто і зрозуміло пояснити, якими мотивами вони керуються в питаннях націєтворення. Тобто участь у цьому процесі передбачає не тільки спостереження і констатацію його стихійних проявів, а й цілеспрямоване формування та актуалізацію свідомого і позитивно орієнтованого мотиваційного вибору громадян, що, у свою чергу, вимагає визначення базового соціально-психологічного механізму, який має бути покладений в основу розробки відповідних формувально-розвивальних технологій.

Проблема мотивації націєтворення, її становлення в задіяних у цей процес індивідуальних і групових суб'єктів конкретизує одну із сутнісних характеристик першого блоку концептуальної соціально-психологічної моделі процесу націєтворення, побудованої на основі суб'єктно-вчинкового підходу [7].

Процес націєтворення, як зазначалося вище, може здійснюватися певною мірою об'єктивно, незалежно від людини і в цьому розумінні самодовільно, спонтанно. Щось подібне можна сказати про процес соціалізації, який виходить за межі керованих рукотворних технологій навчання і виховання, а також відповідних програм і планів. Не випадково не вживаються понятійні конструкти на

зразок: «методика соціалізації», «програма соціалізації» тощо. Але чи може соціум, який прагне стати повноцінною нацією, задовольнитись і обмежитись такою спонтанністю? Напевно, що ні. Адже людина не може бути лише спостерігачем того, що з нею відбувається, а отже, намагатиметься цю спонтанність зрозуміти і опанувати. Так, наприклад, спонтанність націєтворення цілком реально витлумачити з позицій синергетичної парадигми – як еволюцію складних систем, здатних до самоорганізації і саморозвитку. І цілком конструктивною в даному випадку видається спроба людини чи групи стати частиною, елементом синергетичного процесу і діалектично поєднати спонтанність з прогнозуванням, плануванням, навчанням і вихованням, зокрема – із цілеспрямованим формуванням і розвитком мотивації націєтворення в його суб'єктів.

Отже, проведені дослідження дозволили попередньо виділити два відносно незалежні формати мотивації націєтворення – «спонтанний» (мимовільний чи самодовільний, некерований, тобто певною мірою стихійний) та організований, що передбачає розробку проекту і чітке, обов'язкове, відповідальне, підконтрольне і водночас творче його виконання. Оскільки відмовити у праві на існування ні тому, ні іншому формату просто неможливо, логічно говорити про їх загальну та взаємодію активність і прагнути це забезпечити.

Однак така досить проста і зрозуміла пояснювальна конструкція приховує в собі низку проблемних моментів, зокрема щодо суб'єктів з їх мотивами участі в процесі націєтворення.

Так, цілком логічно припустити, що «спонтанний» формат мотивації може охоплювати весь соціум у широкому розумінні цього слова (включаючи народ, його владу, еліту, державних діячів, партійний актив) чи принаймні ту його частину, яка здатна більш чи менш свідомо вирізняти, аналізувати, обговорювати феномени і соціальні практики, що корелюють з поняттями нації,

національного будівництва, а також у міру своїх сил і можливостей, спроможна створювати відповідні конструкти.

Якщо при цьому спробувати конкретизувати уявлення про мотивацію націєтворення, то реально допустити, що хтось з носіїв такого мотиваційного формату визнає високу значущість для себе і всіх процесу відродження чи розбудови нації, хтось цього взагалі не визнає, а комусь це байдуже. Знову ж таки, один розглядає націєтворчий процес з точки зору його вигоди для себе, а другий вважає для себе за честь і бачить своїм громадянським обов'язком бути його учасником. Існує певний прошарок тих, які хочуть, але не можуть визначитись у боротьбі мотивів, і тих, які можуть, але не хочуть цього робити. При цьому загальна в країні соціально-психологічна картина мотиваційних виборів і, відповідно – суб'єктних сил, готових долучитися до процесу націєтворення, постійно змінюється під впливом цілої низки зовнішніх і внутрішніх чинників, зокрема, засобів масової комунікації. Крім того, спонтанно-стихийний формат мотивації націєтворення більшою мірою корелює з виникненням загроз внутрішнього чи зовнішнього планів, з дією негативних чинників.

Під «організованим» форматом мотивації націєтворення розуміється, окрім сказаного вище, осмислена, науково обґрунтована, звірена зі світовим досвідом система спонукальних сил, притаманна представникам справжньої економічної, наукової, релігійної, літературної, мистецької еліти, визнаним політичним лідерам, державним діячам, а також активним членам політичних партій, громадських організацій, учасникам соціальних рухів тощо. Суттєвим для цієї групи є (чи має бути) те, що крім характерної для її членів позитивної мотивації націєтворення, їм властива мотивація щодо ініціації та організації процесу відродження, побудови чи розбудови нації, що включає в себе, як окреме завдання

актуалізацію у громадян наявних мотивів націєтворення, а також їх цілеспрямоване формування в тих, кому цих мотивів бракує. Зокрема, повинно йтися про молодих людей, у яких ні сім'я, ні школа, ні вищий навчальний заклад, ні ЗМК таку мотивацію не сформували. При цьому «організований» формат передбачає як пріоритетну мету формування саме позитивної мотивації націєтворення, що характеризується історичною пам'яттю, почуттям «свободи для», свідомим прагненням його суб'єктів до утвердження та відстоювання власної національної унікальності, розкриття нових можливостей існування і розвитку в статусі окремої нації, але з орієнтацією на співробітництво з іншими національними угрупованнями. У даному разі творення чи відродження нації постає вже не тільки і не стільки як засіб і вимушена активність, а як активність добровільна, ініціативна, творча, як порівняно самостійна цінність і мета, як внутрішній мотив, що надає смисл індивідуальному і спільному існуванню певного соціуму. Це той рівень, на якому народ як суб'єкт пишається творінням рук своїх, ідентифікує себе як національне Ми, виявляє готовність до боротьби і самопожертви заради утвердження і відстоювання ідеалів свого національного буття.

Проте, як свідчить досвід, ця система інтенцій теж не виглядає безпроблемною. І тут можуть переважати егоїстичні мотиви над альтруїстичними, матеріальні над духовними, індивідуальні над груповими, також може спостерігатися боротьба за посади, звання, привілеї тощо з використанням націєтворчої тематики як засобу маніпуляції суспільною свідомістю. Найбільшу ж складність, як можна собі уявити, становить завдання конструктивного поєднання спонтанно-стихійного та організованого форматів становлення мотивації націєтворення.

Одним з важливих концептуальних завдань, як зазначалося вище, є розробка та запровадження спеціальної

технології формування у громадян, насамперед у молодого покоління, суб'єктно-вчинкових мотивів націєтворення, сутнісне ядро яких складає диспозиція "свободи для", а не "свободи від", здатність конструктивно поєднувати цінності глобалізації і націєтворення, ставлення до відродження чи розбудови нації не тільки як до засобу, але обов'язково як до важливої спільної смисложиттєвої мети, а також готовність до вчинку самопожертви заради благополуччя свого народу. Однак, щоб створити таку технологію, необхідно визначитися з базовим соціально-психологічним механізмом, на основі якого вона повинна будуватися. При цьому всі інші механізми можуть використовуватися, але як допоміжні.

Отже, якщо поставити питання про те, який соціально-психологічний механізм (навіювання, психічного зараження, прикладу для наслідування, вправлення, санкціонування, зобов'язування, переконування тощо) найбільшою мірою задовольняє вимоги формування в певної спільноти мотивації участі в процесі націєтворення, то існують підстави вважати таким саме механізм *переконування* (Пропонується розрізняти поняття "переконання" як систему поглядів, певну позицію окремої людини чи групи людей зі значущого для них питання, вибудовану на основі поєднання наукових аргументів і свідчень їх життєвої практики, і поняття "переконування" як соціально-психологічний механізм впливу однієї людини чи групи на іншу людину чи групу за допомогою логіки аргументів і фактів, що їх останні визнають для себе істинними і значущими). Наведемо аргументи на користь цього твердження.

Так, якщо механізм санкціонування спирається на можливість або підкупити свій об'єкт "пряником", або залякати його "батоном" (Г. Шибутані), а механізм навіювання передбачає, що об'єкт впливу не буде вимагати аргументів і вдаватися до свідомої критичної оцінки запропонованих йому текстів, оскільки більшою мірою

орієнтуватиметься на статус і авторитет суб'єкта впливу, то механізм переконування – навпаки, вимагає від об'єкта впливу прояву справжньої суб'єктності – самостійного, свідомого, зацікавленого і водночас критичного ставлення не тільки до змісту і форми отримуваних повідомлень, але й до авторитетності їх джерела (Детальніше про особливості соціально-психологічних механізмів впливу людини на людину див.: Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: монографія. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.)

Тобто мотивація націєтворення як бажання творити, відроджувати чи розбудовувати націю передбачає обґрунтоване розуміння її носіями смислу і переживання значення особисто для себе участі в цих процесах. При цьому очікуваною є трансформація мотивації типу: "Я / Ми повинні (тому-то і тому-то) брати участь у процесі націєтворення", у мотивацію типу: "Я / Ми прагнемо брати участь у творенні, відродженні і розбудові нації", коли занурення в цей процес стає для людини і спільноти чимось бажаним, самоочевидним, таким, що не потребує спеціального запрошення, додаткового нагадування, примушування тощо.

Проте така трансформація разом з позитивними моментами може мати свій негативний соціально-психологічний наслідок, а саме – породжувати непорозуміння і навіть конфлікти між суб'єктами націєтворчого процесу. Тому важливо не впадати в крайнощі і намагатися гармонійно поєднувати самоочевидність участі в процесах становлення нації з готовністю обговорювати і, при потребі, оновлювати логіку аргументів на користь такої участі за допомогою механізмів взаємо- і самопереконування.

Особливого значення така готовність набуває при виконаенні завдань щодо формування мотивації націєтворення у членів спільноти і, насамперед, у її молодого покоління, яке, за визначенням, прагне бути

самостійним, критичним, не визнає примусу, відмовляється приймати на віру те, що вважають для себе істинним і значущим старші покоління, а отже – погоджується на діалог за умови, що впливи з боку останніх будуть максимально переконливими. На жаль, ця умова дотримується далеко не завжди. При цьому застосування механізму санкціонування, як звичайно, доповнюється навіюванням – апелюванням до авторитетів тощо.

Оскільки спільнота як живий соціальний організм може поєднувати в собі різні форми самоорганізації, відповідно різними можуть і мають бути стратегії і способи формування та актуалізації у її членів мотивації націєтворення. Так, будь-який соціум вибудовується за принципом ієрархії, що пов'язано, насамперед, з потребою виконання необхідного, а отже, передбачає застосування примусу і самопримусу, наприклад, щодо дотримання правил, які вимагають підпорядкування особистих інтересів інтересам громади тощо. При цьому слід розрізняти примус насильницький, безпідставний і примус, побудований на аргументованому поясненні, наприклад, людині призовного віку значущості особисто для неї захисту територіальної цілісності її країни. Тут діє механізм зобов'язування, а не переконування, оскільки результатом його дії є не «Я хочу, бажаю, прагну», а «Я повинен, змушений, зобов'язаний». Проте між цими механізмами існує зв'язок як між свободою і необхідністю. Так, формування того чи іншого мотиву чи сприяння його актуалізації передбачає одночасно формування уявлень про те, що його реалізація може бути пов'язана з різними труднощами, ризиками та іншими небажаними моментами.

Важливим також є те, що психологічне ядро мотиву націєтворення формує система відповідних переконань, кожне з яких поєднує в собі раціональний і чуттєвий компоненти, як наприклад: любов до рідного краю,

захоплення героїчним минулим свого народу, зачарованість мовою солов'їною тощо.

Зрозуміло, що формування мотиву націєтворення, сприяння його становленню і розвитку бажано починати з молодшого віку, а не тоді, коли в людини сформується байдуже чи упереджене ставлення до національних цінностей свого народу. Але, якщо застосування механізму переконування стосовно представників молодших поколінь спирається більшою мірою на його емоційно-чуттєвий складник, то стосовно старших поколінь цей механізм повинен бути задіяний у всій повноті можливостей його впливу як на емоційно-чуттєву, так і інтелектуальну сферу дорослої людини. При цьому не випадково йдеться про застосування соціально-психологічного механізму «переконування», що передбачає діалогічний, добровільний, взаємозацікавлений, у чомусь навіть майєвтичний процес перетворення, зміни, оновлення системи переконань реципієнта через свідоме прийняття ним аргументів на користь істинності і значущості особисто для нього участі в процесі національного будівництва.

Цією справою займаються чи повинні займатись інститути соціалізації і ресоціалізації. І якщо оцінювати їх діяльність з позицій соціальної психології, то проблеми з формуванням мотивації націєтворення виникають, як звичайно, через нездатність утриматися на рівні і в межах дії механізму переконування, через сповзання на рівень навіювання чи санкціонування. Зрозуміло, що ніякого іншого результату, крім стійкого психологічного захисту, упередженого ставлення до національних цінностей, зокрема до участі в процесі націєтворення, подібний вплив викликати не може. Тому оцінку сформованості у громадян мотивації націєтворення пропонується здійснювати за критерієм, що поєднує в собі ознаки суб'єктності і вчинковості, тобто ініціативність, творчість, авторські амбіції і водночас високу відповідальність перед

людьми, готовність до самопожертви заради благополуччя свого народу, своєї нації.

Висновки. Аналіз та узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє, насамперед, констатувати факт недостатньої уваги соціальних психологів проблемі мотивації участі окремих громадян і групових суб'єктів у процесі творення національних цінностей і власне розбудови нації як такої.

Як показав аналіз мотивів націєтворення, усю їх сукупність можна диференціювати насамперед за такими критеріями, як: об'єднання в групу з метою захисту власних інтересів та створення умов для кращого спільного життя, самоідентифікація за національною (етнополітичною) ознакою, виокремлення та утвердження себе (своєї групи) як унікального соціобіологічного, соціопсихологічного і соціокультурного утворення, добровільний вибір жити однією і саме цією спільнотою, сформоване почуття Ми.

Цілком реальним, з огляду на природу психіки, видається припущення, що якась (не виняток, що значна) частина націєтворчого процесу не охоплюється в той чи інший момент часу індивідуальною і груповою свідомістю, не стає предметом і результатом цілеспрямованої діяльності його учасників, а відтак може умовно розглядатися як позамотиваційна активність, або така, що характеризується об'єктною мотивацією. При цьому оптимальним уявляється варіант, коли значення і роль суб'єктної мотивації не перебільшується, не абсолютизується, а співвідноситься з її об'єктним форматом.

У свою чергу, суб'єктна мотивація націєтворення може набувати організованого характеру, коли, духовна еліта країни береться за цю справу: здійснює розробку проекту націєтворення, ініціює і супроводжує його всенародне обговорення і практичну реалізацію. На відміну і в доповнення до організаційної пропонується виокремити мотивацію націєтворення, що має спонтанний характер, суб'єктом якої виступає спільнота в цілому, включаючи

еліту. Взаємодія цих суб'єктів і відповідних мотиваційних форм дозволяє, з одного боку, запобігати проявам заорганізованості, перетворенню спонтанності у стихійність, уседозволеність, безвідповідальність, певним чином захищає від маніпулятивного зведення процесу розбудови нації як цілого до окремих дискусій з питань національної атрибутики, кількості державних мов, кількості громадянств тощо, а з другого – є умовою її розвитку. Отже, у дослідженні і практиці націєтворення важливо враховувати діалектику мотивації організаційної діяльності еліти і спонтанійної активності народних мас.

Спираючись на думку І.С. Кона щодо того, що представники різних соціальних класів можуть по-різному ставитись до національного як цінності, а отже – свідомо чи підсвідомо керуватися різними мотивами щодо участі в процесі націєтворення, реально допустити, що одним із суттєвих критеріїв оцінки рівня сформованості нації є узгодженість мотивів націєтворення, властивих буржуазії, робітникам, селянам, інтелігенції, а також бідним і багатим, працюючим і безробітним та іншим, що вимагає розробки та запровадження спеціальної соціально-психологічної технології.

Як свідчать результати проведеного дослідження, мотивація громадян щодо їхньої участі в процесі націєтворення, може відрізнитися залежно від того, чи вважають вони націю для себе: а) високою метою; б) корисним засобом; в) метою і засобом одночасно. На нашу думку, саме третій варіант є оптимальним, оскільки нація насправді має виступати і способом, і засобом суспільного життя соціуму на певному історичному етапі його розвитку.

Якщо вести розмову про соціально-психологічний аспект дослідження мотивації націєтворення, то найяскравішими феноменами, що визначають сутнісну соціально-психологічну ознаку нації, є добра воля і злагода.

На думку Е. Гелнера, якщо ми визначимо нації як

групи, котрі самі бажають існувати, у них дійсно потраплять спільноти, у яких ми легко впізнаємо життєздатні і згуртовані нації. Ці істинні нації насправді хочуть бути такими, і їхнє життя може дійсно бути чимось на зразок неперервного, неформального плебісциту, що постійно самостверджується [8].

Особлива увага в дослідженні приділена питанням становлення, формування та актуалізації мотивів націєтворення у громадян і насамперед у молодого покоління. Цим, у принципі, повинні займатися сім'я і школа, вищі навчальні заклади, ЗМК та інші інститути соціалізації. Зрозуміла складність організації цього процесу, але його ефективність залежить передусім від того, який соціально-психологічний механізм буде покладений у його основу. Як свідчать результати проведеного дослідження, це має бути механізм *переконання*. При цьому всі інші відомі механізми – інформування, навіювання, санкціонування, наслідування, вправління, психічного зараження та ін. повинні бути задіяні як допоміжні. Річ у тому, що саме і тільки переконувальний вплив передбачає своїм соціально-психологічним ефектом формування в індивіда і групи системи переконань, внутрішніх диспозицій і, власне, мотивів щодо участі в процесі націєтворення, психологічну основу яких становлять готовність до творчості і самопожертви заради благополуччя свого народу.

Література

1. Миллер А. О проекте нации в современной России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://otetrad.ru/article-914.html>
2. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон; пер. с англ. В. Николаева. – М.: Канон-пресс; Ц.: Кучково поле, 2001. – 288 с.
3. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Сміт. — К.: Основи, 1994. — 224 с.
4. Кон И.С. Социологическая психология / Игорь Кон. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 1999. – 560 с.
5. Кривдик О. Українська нація? [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://www.pravda.com.ua/articles/2007/02/16/3209980/>
6. Венгерська В. Українська нація та націотворення у ХХ–ХХІ ст.: Історіографічний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eprints.zu.edu.ua/22608/1.pdf>
7. Татенко В.О. Процес націєтворення у суб'єктно-вчинковому вимірі / В.О. Татенко // Зб. «Психологічні науки: проблеми і здобутки; вип. 10. – К.: Інститут соц. та політ. психології, Київський міжнародний ун-т. 2017. – С. 55–73.
8. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Е. Гелнер : пер. з англ. — К.: Таксон, 2003. — 300 с.

References

1. Miller A. O proyeekte natsii v sovremennoy Rossii [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa: <http://otetrad.ru/article-914.html>
2. Anderson B. Voobrazhayemyy soobshchestva. Razmyshleniya o istokakh i rasprostranenii natsionalizma / B. Anderson; per. s angl. V. Nikolayeva. - M.: Kanon-press - TS: Kuchkovo pole, 2001. - 288 s.
3. Smit Entoni D. Natsional'naya identichnost'. - K .: Osnovy,

4. Kon I.S. Sotsiologicheskaya psikhologiya / Igor' Kon. - M .: Moskovskiy psikhologo-sotsial'nyy institut; Voronezh: Izdatel'stvo NPO "MODEK", 1999. - 560 s.
5. Kryvdyk A. Ukrainskaya natsiya? [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa: <https://www.pravda.com.ua/articles/2007/02/16/3209980/>.
6. Vengerskaya V. Ukrainskaya natsiya i natsii v XX-XXI vv .: Istoriografichnyy aspekt [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa: <http://eprints.zu.edu.ua/22608/1.pdf>
7. Tatenko V.O. Protses natsiyetvorenniya u sub'yektno-Vchynkovyy vimiri / V.O. Tatenko // Zb. Psykholohichni nauky: problemy y zdobutki. - K .: Instytut sots. ta polit. psykholohiyi, Kyyivs'kyy mizhnarodnyy un-t. Vyp. 10, 2017. - S. 55-73.
8. Ġelner Ye. Natsii i natsionalizm; Natsionalizm / Ye. Ġelner: Per. s angl.- M .: Takson, 2003. - 300 s.